

3. Кондратик Л. Взаємодія політики і релігії. Теоретична спадщина В'ячеслава Липинського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2002-10/9.html>.

4. Кондратик Л.І. Релігієзнавча концепція В'ячеслава Липинського: монографія. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – 260 с. – Бібліогр.: с. 238 – 258.

5. Липинський В. Дорогі друзі // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol. IX. – № 3/4. – Р. 393 – 396.

6. Липинський В. Лист до А. Лівичького // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol. IX. – № 3/4. – Р. 383 – 392.

7. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В'ячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. – Твори. – Т.6. Політологічна секція. – Кн.1. – Інститут Східноєвропейських досліджень НАН України; Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського. – Київ – Філадельфія, 1995. – 472 с.

8. Липинський В. Лист до редакції «Богословія» // У кн. В.Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.: Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 217 – 219.

9. Липинський В. Релігія і церква в історії України // Політологічні питання. – 1994. – № 1. – С. 216 – 264.

10. Липинський В. Україна на переломі. 1656 – 1959. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті / В'ячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. – Твори. – Т.3. Історична секція. – Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського; Інститут української археографії Української Академії Наук. – Філадельфія, 1991. – 346 с.

11. Лобовик Б. «На своїй землі по-людськи жити» // Людина і світ: Щомісячний науково-популярний релігієзнавчий журнал. – К., 1994. – №2. – С. 18 – 25.

12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.3695. – Оп.1. – Спр.67.

Передерий І.Г. Вячеслав Липинский о взаимоотношениях церкви и государства в контексте украинской и всемирной истории

Анализируются концептуальные положения теории В. Липинского о формах и характере взаимоотношений религии, церкви и государства в процессе государственного строительства, а также раскрываются взгляды учёного на эти процессы в контексте украинской и всемирной истории.

Ключевые слова: религия, церковь, политика, государство, В. Липинский, оклократия, демократия, классократия.

Perederiy, I.G. Vyatsheslav Lypynskiy about the mutual relations of church and state in the context of Ukrainian and world history

The analysis of conceptual principles of theory of V. Lypynskiy is carried out about forms and character of mutual relations of religion, church and state in the process of state building, and also the looks of scientist are found out to these processes in the context of Ukrainian and world history.

Key words: religion, church, policy, state, V. Lypynskiy, okhlokracy, democracy, klassokracy.

УДК 82-92:821.161.1Аркас

Жацько В.О.

Вплив Марка Кропивницького на драматичну творчість Миколи Аркаса: народження опери «Катерина»

Висвітлюються творчі взаємини М.Кропивницького і М.Аркаса, аналізується їх драматична діяльність при підготовці опери «Катерина» на слова Т.Шевченка.

Ключові слова: Аркас, творча співпраця, драматична діяльність, історична справедливість, цензура.

Проблематика драматургії Миколи Миколайовича Аркаса – це велика, практично невичерпна тема для дослідження. Сучасники сприймали історика та композитора Аркаса в занадто вузькому діапазоні, який відсікав, робив невидимими величезні обшири творчості, ще більше звужився підхід у радянські часи, коли на «дрібнобуржуазну творчість М.М.Аркаса» було накладено ідеологічне «лекало».

Безумовно, значний вплив на драматичну творчість Миколи Аркаса належить видатному митцеві українського театру Марку Лукичу Кропивницькому (1840-1910), який народився в селі Бежбайраки (тепер Кропивницьке) Новоукраїнського району Кіровоградської області. Дитинство і юність пройшли на Миколаївщині – у Дмитрівці (Вознесенщина), Козубівці і Олександрівці (Доманівщина), де він навчався у приватній школі, Катеринівці й Новокрасному (Арбузинський р-н), а також у Вознесенську. Саме тут він ввібрав багатство рідної мови. До речі, в останню дорогу М.Л.Кропивницький теж вирушив з миколаївської землі: повертаючись з гастрольної поїздки з Одеси на Харківщину, він раптово помер у вагоні поїзда 21 квітня на станції Підгородна (біля м.Первомайська Миколаївської обл.).

В автобіографії Марко Лукич писав: «Мій батько з сімнадцятирічного зросту пішов на свій хліб. Служив у Живановці, либонь, дев'ять років, і, переходячи на службу до сенатора Івана Фундуклея, в село Бейжбайраки, погнав більше 80-ти штук рогатої скотини, одинадцять коней і грошенят склав більше як 2 т. рублів. Оженився на 26-му році. За парубочтва дуже він любив співать, трошки бринькав на гітарі; любив боротись та наввипередки скакать. Мати виховувалась в іншій сім'ї: батько її, за паперами – колезький реєстратор Дубровинський, служив по панах капельмейстром. Батько мій виріс у злиднях, але на свободі, мати ж зростала в деспотичній родині, де покарання лайкою вважалося найлегшим. Батько мій закохався в мою матір і взяв її, як казав не раз: «В одній льолі, та по любові». Я родився в селі Бейжбайраках 25 апріля 1840 року. Покійна мати моє народженіє оповила чималою фантазією, наприклад, розказувала, що нібито цілий день над двором, де ми мешкали, літали два

орли й усе клекотали, далі посідали на височенній тополі. Мати сіла на лежанку, щоб погрітись, і тут задрімала» [1, с. 101].

Коли Марко самовільно поїхав на аматорську виставу в Єлисаветград, його звільнили з роботи. Тепер він працював у залізничній бухгалтерії письмоводителем Сирітського суду. Й нарешті у вересні 1870 року, вже по смерті батька, тридцятирічний Марко Кропивницький наважується піти на професійну сцену. Його вже ніщо не зв'язувало з Бобринцем: він розпродав своє господарство і у вересні 1871 року подав у відставку. Разом із дружиною Олександрою Костянтинівною Вукотич (1851-1880) виїхав до Одеси з наміром продовжити освіту в університеті.

В Одесі М. Кропивницький відвідує італійську оперу, народний російський театр, організований графами Морковим і Чернишовим. Тут він зустрічається з акторами, які вбачали в ньому здібного театралла. 13 листопада 1871 року актор Виходцев Г. О. запропонував Маркові вступити до російської трупи й взяти участь у п'єсі «Сватання на Гончарівці».

Ось як згадує в автобіографії М. Кропивницький тогочасне театральне життя в Одесі: «Український театр тоді був при «последнім издихані», тільки ще де-не-де аматори інколи грали раз на рік «Наталку Полтавку» або «Назара Стодолю», як от: в Олександрії, в Єлисаветі, в Херсоні. Справжні ж трупи нехтували ним, і самі актори з українськими, прізвищами поховались за псевдоніми, то за ових, то за євих... Михайловський, колись український актор, перелущився в Базарова, Лашко – в Лашкова, Петренко – в Петренкова... Мені навіть не довелось бачити ні жодного артиста з видатних українських артистів, як, наприклад, Щепкіна, Соленика.

...Оце і вся вбога усна історія замершого українського театру, отож і всіх українських артистів, яких довелось мені бачити і про яких довелось чути» [2, с. 105-107].

У театрі Г. О. Виходцева Марко Кропивницький працював понад три роки і завоював успіх у глядачів. Газета «Одеський вісник» (1872) у рубриці «Новини культури» помістила інформацію: «Малоросійський водевіль Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці» в п'ятницю 12 листопада був виконаний трупою театру-цирку доволі цікаво. Дебютант у ролі Стецька М. Л. Кропивницький усіх захопив своєю грою; під час його виходу на сцену регіт глядачів майже не змовкав. Деякі куплети змушували його повторювати їх двічі, а то і тричі, оплескам не було кінця. Тепер, кажуть, він виступає як присяжний артист у трупі театру Маркових та Чернишова. Добре надбання».

В Одесі Марка Кропивницького визріла думка про створення української трупи на взірць російської. Свій намір молодий артист незабаром втілює в життя: збирає український аматорський хор і керує ним. Потім запрошує лицедіїв на сцену Нового театру – першого на півдні України.

Отже, з ім'ям М. Кропивницького пов'язано створення українського професійного театру й наступний етап розвитку реалістичної драматургії. Марко Лукич здійснив низку перекладів-переробок – таких як «Отелло» В. Шекспіра, «Жорж Данден» Мольєра (у Кропивницького – «Хоть з мосту в воду головою»), два акти Гоголевого «Ревізора», водевіль Д. Ленського «Лев Гурич Синичкин» (у Кропивницького – «Актор Синиця, або Дебютантка на провінції» – В. Ж.). У нього було чого повчитися...

У серпні 1870 року вісімнадцятирічний Микола Аркас став студентом на відділенні природничих наук фізико-математичного факультету Новоросійського університету й ось як занотував про той період та зустріч з майбутнім товаришем і кумом у своєму «Щоденнику»: «До Одеси на початку 70-х років приїхав невідомий тоді нікому М. Л. Кропивницький. Він

незабаром почав збирати хор із-поміж студентів та семінаристів, із цим хором він почав виставляти невеликий на той час український репертуар, що складався з «Наталки-Полтавки», «Сватання на Гончарівці», «Гаркуші», «Назара Стодолі», «Чорноморського побиту», «Кума-мірошника», «Москаля-чарівника» – та й здається, все...

З його виставами в Одесі зажеврила перша зоря нової ери українського театру: тут скінчив Марко Лукич «Дай серцю волю», свою найпершу драму. Я пам'ятаю ті перші спектаклі, репетиції, пам'ятаю, як після вистави «Гаркуші» зібралася вся сім'я українців у великому тісному помешканні Марка Кропивницького; тут були всі громадяни невеликої тоді одеської громади, що складалася з П. І. Ніщинського, Л. А. Смоленського, братів Чернишевських, Янченка, Коновалова, Боровського та ще чоловік із десяти, – от і всі. Пам'ятаю, як вітали, як дякували Маркові за ту виставу, а він почувався надзвичайно щасливо; як добродій Ніщинський, ридючи від щастя, цілував руки артистці Де-Морвіль, що грала Сотничиху... Давно це було, а ввижається, неначе вчора усіх їх бачив, неначе вчора переживав ті хвилини... Тут у Марка вперше розучували ми «Закувала та сива зозуля»; пам'ятаю, як небіжчик П. І. Ніщинський, що тоді зовсім уже підупав на голосі, захопившись своїм справді чудовим твором, почне було соло «До синього моря», закашляється, розсердиться, плюне, та й знову почне пригравати до співу, хитаючи у такт головою та мимрячи стиха мотив»... [3, с. 4].

Дружні зв'язки між Аркасом і Кропивницьким, творчі зацікавлення, насамперед культурно-громадською діяльністю, спрямовані на утвердження української національної культури та мистецтва, єднали визначних представників культури. Вони повертали народові його історичну пам'ять, обєрігали і примножували духовні скарби, плекали мову і пісню водночас виховували майбутнє, бо засівали в душі людей, особливо – молоді, добірні зерна, що згодом заколосяться на українській ниві талановитою творчістю. Миколі Аркасу і Марку Кропивницькому судилося свій творчий шлях розпочати разом й вони стануть гідними представниками національної культури, свого народу, узявши на свої плечі ваготу української долі.

Співпраця Аркаса з Кропивницьким у студентські роки, коли Микола брав участь як актор у виставах трупи М. Л. Кропивницького, корінно вплинула на драматургічну творчість Миколи Аркаса.

Цей епізод був настільки багатовагомим у подальшому житті Миколи Миколайовича, що про нього згадали навіть у некролозі однодумці по співпраці у миколаївській «Просвіті»: «В часи перебування свого в університетові М. М. вступив як діяч до першої української трупи під орудою славного батька українського театру М. Л. Кропивницького, яка грала на той час в Одесі. Перебування його в цій трупі було добрим додатком до того, що вже й так міцно прищепилось до його чулого серця. Тут рідна мова, рідна пісня і рідна справа якнайкраще сприяли тому, що коли по бажанню всесильного тоді батька, пришилось вступити на нелюбу йому службу морського офіцера, він не перестав бути непохитним у своїх переконаннях і після смерті батька залишив посаду, відмовившись від платні і чинів і цілком віддався роботі на українській ниві. Йому належать немало творів і найвидатніш з них, то вище згадані оп. «Катерина» і «Історія України-Русі». Про художню вартість і потребу котрих – твори говорять самі за себе» [4, с. III].

Історія написання драми Марка Кропивницького «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» (1882) щільно пов'язана з нещасливим коханням Миколи Аркаса, про що й розповів студент Аркас театралові Кропивницькому.

Ще студентом Микола Аркас кохався із гарною сільською дівчиною Яриною із села Богданівна. Вона доводилася сестрою Миколиному побратиму – Петрові Салові. Упродовж трьох літ дівчина була коханою Аркаса, з нею він мріяв одружитися й жити простим селянським життям. Про їхні стосунки дізнався батько – адмірал М.М.Аркас. Не про таку пару мріяв губернатор Миколаєва для сина. Та найбільше вразило адмірала те, що Микола закохався в якусь селючку. Замість того, щоб, приїхавши до Богданівки, відпочити від наук, юнак цілими днями пропадає у полі та біля ставка з отією Яриною. Адмірал заборонив їм бачитися, не дозволив синові їздити до Богданівки, а коли той і виривався туди – з маєткою не випускав ні на крок. Місцевому ж священику суворо наказав нізащо не вінчати сина з Яриною.

Ця розповідь Миколи Аркаса в Одесі запам'яталася Марку Кропивницькому, і він її поклав в основу своєї драми. Через кілька років Марко Лукич попросить Аркаса нагадати про те, як народжувався цей твір: «Різні шляхи нашого життя, різні стосунки і праця розрізнили й наші думки, тільки не душі; я певний, що Ви не забули ще того, що колись єднало нас, як не забув і я, та й хто може забути і через труднощі те, що колись його плекало й живило? Того ради наважуся, після довгої мовчанки нагадати Вам про себе й обернутися до Вас з ось яким благанням. Колись-то, будучи ще більш російським, ніж українським актором, написав я драму «Доки сонце зійде – роса очі виїсть». Ото ж, будь ласка, пригадайте собі на здоров'ячко, чи читав я Вам коли-небудь цю драму і якщо читав, то в якому це було році? Бо oprіч Вас, у мене навіть не зосталося вже живих свідків, котрі б захистили мене перед моїм літературним ворогом М.П. Старицьким, котрий запевняє всіх, що сюжет для того твору я позичив з його драми «Не судилося» [«Рада» 1883 р.] й це діло скоро має стати на суд судій. Я із д. Старицьким уперше зустрівся тільки у 1882 р., а мені щось верзеться, ніби я свою драму «Доки сонце зійде» читав Вам у Петербурзі у 1874 р., а мо ще в Одесі. Будь ласка, якщо Ви чули мою цю драму, то дайте мені на окремім шматочковій паперу відповідь таку: «удостоверяю моеї підписью и печатью, что М.Л. Кропивницкий читал мне свою драму «Доки сонце зійде» в таком-то году, содержание коей приблизительно такое», і тут трошки пригадайте зміст драми»[5].

Аркас знову переповідає Кропивницькому про своє молоде кохання, про яке й розповів йому ще в Одесі: «Високошановний друже, Марко Лукичу! Хоч і чудно так писати Вам, але тільки що відібрав Ваш лист і поспішаю оповісти Вам на нього і прикласти те, що Ви просите мене, хоч зі щирої правди мушу сказати Вам – Ви й не читали мені Вашої «Доки сонце зійде», але ще за давніх часів, давно, як ще я жив у Вас, ми балакали об цьому ділі й Ви почали її писати ще в Одесі. Я ще тоді зовсім був дурний хлопець, марив, що то Ви пишете з мене, про мої залищання й думати тоді не хотілося мені, щоб ця драма була поставлена на сцені. Одного вечора, зимою, якщо згадаєш, ми сиділи втрьох коло письменного столу Вашого: Ви, покійна Ал. К. і я, і Ви почали читати нам чернетку з першої дії «Доки сонце зійде». Алекс. Конст. щось ще сказала Вам, що так буде не до ладу, і я її піддержав у цьому та просили переробити, або викинути зовсім якесь місце у той дії, а Ви розсердилися і чисто порвали на шматки тую чернетку і пішли кудись й довго не вергалися. Ті шматки збрала покійна Олександра Констант., і через кілька часу віддала Вам.

Далі Ви мені казали, що почали вже писати ізнову. Все це було, якщо не забуваю, у 1873 р.»[6].

Про те, що сюжет драми написаний Кропивницьким за розповіддю Аркаса, описує й письменник Микола Сидорук у романі «Ой, літав орел», розшукавши в архівах справжню історію створення драми: «У кінці літа Кропивницький виїхав до Миколаєва. Панаса Тобілевича відшукав у будинку Сидоренка на розі Інженерної та Спаської вулиць... До півночі Марко Лукич читав Тобілевичу свою нову п'єсу «Доки сонце зійде, роса очі виїсть». А почав писати її ще під впливом розповідей Аркаса про його невдале кохання»[7,с.45].

Як відомо, шість разів Марко Кропивницький переписував свій твір, однак до нас дійшло тільки три редакції – «Не до кари», «Нерівня» та «Доки сонце зійде, роса очі виїсть». Але сюжет твору залишається одним: про кохання панича до бідної дівчини.

До речі, про переживання від нещасливого юначого кохання свого діда розповів у своєму листі з США до композитора Л. Кауфмана й онук Аркаса – теж Микола Миколайович. Прочитавши його нарис (Л.Кауфман. М.М.Аркас. Нарис про життя і творчість. Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР. К., 1958.-131с.), Микола – другий зазначає, що дід «...дійсно юнаком закохався у просту селянську, напрочуд гарну, дівчину, але не Оксану, а Ярину, прізвищем Сало. Вона мешкала в сусідній Новій Богданівці й була сестрою дідового побратима Петра Сала»[8].

Хто зна, що стало приводом до того, що Микола Миколайович Аркас під кінець життя став писати й романси про кохання. Можливо, пережиті в юності почуття, а чи драматичні твори Марка Кропивницького, однак, Микола Миколайович поклав на ноти до десятка хвилюючих музичних творів про вічне. І серед них – оперу «Катерина» на слова великого Кобзаря.

Громадське піднесення Шевченкових поезій, їх глибока народність і правдивість, виняткова музичність і наспівність захопили багатьох композиторів і аматорів. Одним із перших музичних творів на слова Шевченка був солоспів «Сирота» («Нашо мені чорні брови»), що створив Тарасів приятель, відомий етнограф, збирач українських народних пісень Микола Маркевич. Зоранжував народну мелодію на слова Шевченка «Думи мої» для хорового виконання, композитор і фольклорист Олександр Рубець. Для першого концерту, присвяченого вшануванню пам'яті поета в Петербурзі, обробив кілька народних пісень відомий російський композитор, знавець української народної творчості Олександр Серов.

Микола Миколайович Аркас також кохався в поетичному світі Кобзаря. Ще за студентських років хлопець обоженював Тарасове слово. А проникати у глибинний зміст віршів Шевченка та мелодійність допомогла саме драматургія Марка Кропивницького.

Артистичний гурток Марка Кропивницького вперше влітку 1875 року в повітовому містечку Єлисаветград поставив музично-хореографічну картину «Вечорниці» Петра Ніщинського. Аркас тривалий час виношував задум, спостерігав за діяльністю Марка, читав його драматичні твори, слухав кобзарів. Записи народних пісень і лягли в основу майбутньої «Катерини». Це – хор хлопців «Гей, по синьому морю», жіночий хор «Ой, у неділю», хор солдатів «То ли берега, то ли кудрява», коліскова Катерина. Давалася опера важко. Грек, він мав усвідомити велич українського духу і долю народу, сільської дівчини. А це, як збагнув потім, не легко...

Лавина нових завдань упала на Миколу, коли, нарешті, скомпонував оперу «Катерина». Розуміючи, що без поради композитора-професіонала, або людини, для якої музикознавство – професія, не обійтись. Він просить допомогти викладача музичних класів Одеського відділення російського музичного товариства П. Молчанову, знайомого ще з років навчання в гімназії, та надсилає йому з листом і клавир. Відповідь не забарилась.

Проясень: Молчанов Порфирій Іванович (1863-1945) – композитор і педагог родом із Харкова. Закінчив Петербурзьку консерваторію (1887), учень Римського-Корсакова і А. Лядова; з 1926 – проф. музично-драматичного інституту; з 1934 – в консерваторії Одеси. Написав дві симфонії, скерцо для оркестра, контату, струнний секстет та інші. Відредагував клавир опери М. Аркаса «Катерина» (1891)[9, с. 1644].

П. Молчанов пише Миколі Аркасу. Одеса, 6 квітня 1891 року: «Вельмишановний пане Миколо Миколайовичу! Разом із цим листом надсилаю Вам увертюру й антракт. Решту 100 крб. І за переписку, згідно рахунку, який додається, коли Ваша ласка, вишліть на адресу: Музичні класи Одеського імператорського Російського Музичного товариства, Коблівська вул., будинок Заля, П.І. Молчанову. Щиро бажаю успіху Вашій опері й, разом з тим, наважусь потурбувати Вас уклінним проханням надіслати мені (якщо можливо) Ваш портрет, щоб я завжди міг мати перед собою зображення автора «Катерини»[10].

Молчанов, за браком часу, редагував оперу частинами. Це не влаштувало Аркасу, бо підпирали строки, але Микола Миколайович знав професійний рівень та ставлення до роботи Порфира Івановича, його порядність і чесність як композитора, тому змушений чекати. Щоб швидше одержати чернетки, їздив до Одеси й тижнями мешкав у номері Північного готелю. Весна й літо 1891 року зблизили їх остаточно й на все життя. Вони не раз ще зустрінуться – професор Одеської консерваторії й самотній композитор.

Згодом розпочалися клопоти, щоб надрукувати клавир «Катерини». Аркас надсилає московському нотовидавцеві О. Гутхейлю. 20 лютого 1892 року листа: «Посилаю Вам лібрето і 80 копійчану марку для цензури і прошу з цією справою поквалитися, клавир аусцуг готовий, і дуже б було шкода, коли б цензура визнала за потрібне робити зміни, хоч я навмисне весь текст, уже вміщений у друкованих творах Шевченка, писав червоним чорнилом. Крім того, прошу повідомити, чи не маєте когось у Москві, хто б взявся оркеструвати цю річ, і сказати, скільки приблизно це коштуватиме. Весь клавир аусцуг має 50 писаних аркушів»[11].

Лібрето М. Аркаса Олександр Гутхейль відразу ж передав цензорів: «У Головне Управління у справах друку. М.В.С. 3 червня 1897. № 12043. В С. Петербурзький Цензурний Комітет представлено Лазарем Ортенбергом рукопис на малоросійській вимові: «Катерина. Опера в трьох діях. Лібрето за Т.Г. Шевченком склав М. Аркас. Музика М. Аркаса». Зміст узято з відомої поеми Шевченка тої ж назви, із збереженням багатьох його віршів. Закінчується опера самогубством Катерини, після її зустрічі з обманувшим її Іваном – бувшим солдатом, а потім офіцером. С. Петербурзький Цензурний Комітет, згідно думки цензора графа Головіна, вважає, що лібрето цієї опери може бути дозволено до друку, – за умови приміни до тексту правил правопису російської мови (в рукопису це дотримано), – зважаючи на загальновідомість сюжету і мети друкування, про що, згідно правил Височайшого повеління 18 – 30 травня 1876 року, має честь представити на розгляд Головного Управління у справах друку. Рукопис при цьому додається. «Однак, царська цензура поставилася

несхвально, й українську оперу в Москві не видрукували. Резолюція Головного Управління у справах друку (6 червня 1897 року. С. Петербург): «Зазначений рукопис опери «Катерина» у трьох діях М. Аркаса може бути дозволений до друку за умови застосування до тексту правил правопису російської мови»[12].

Відгук цензора, який відмовив у друкуванні лише тому, що опера українською мовою, гнітюче подіяв на М. Аркаса. В день одержання вісті, з ним стався нервовий стрес, повисла, як батіг, права рука. Микола Миколайович занедужав. Пролежав у ліжку не тиждень... Змарнів, схуд.

Після «вердикту із Петербурга», Микола Аркас мало з ким зустрічався, хіба що, із просвітянами. Якось під час бесіди диригент Леонід Шедрін поради Миколі Миколайовичу, не зволікаючи, надіслати клавир опери до Києва видавцеві Леону Ізиковському. Мало сподіваючись на успіх, Аркас усе ж звертається до Ізиковського за допомогою. Але цензура – чи то московська, чи київська – так само була царською. Не дозволено. Отже, знову – труднощі й перепони. Лише в кінці 1897 року опера «Катерина» вийшла, нарешті, із друку – авторові довелося видати її власним коштом. Оркестрування Аркас вирішив виконати в Миколаєві. Скрипаль С.І. Зельцер із радістю взявся за роботу. А навесні 1897 року диригент Шедрін, готуючи програму симфонічного концерту, включив до неї й уривки з «Катерини». Але українського театру в Миколаєві не було.

Аркас продовжує допрацьовувати «Катерину», консультується з професіоналами, ділиться сумнівами із однодумцями. Стан його душі передано в листі Панасові Саксаганському: «Може, вона, тобто, «Катерина», не справить такого сподівання, якого б хотілося, бо до твору великого Тараса не на моїй слабкій музиці бряжчати, але осмілюся і я свого додати, щоб пісня його ширилася між нашим людом, щоб бачили вони те, що тяжко і болісно накопало на його серці й вилилось у вірші могутнім»[13].

Автора мучить роздратування: навіть по-справжньому довершені місця опери здаються невдалими. І так – упродовж року. Просить допомогти Марка Кропивницького, який не забарився із відповіддю: «Любий друже, Миколо Миколайовичу. Якщо ти хочеш мати лібретиста, то я тобі до послуги. Та й так, в усьому радий допомогти. Розумію твій нинішній стан великомученика, невдоволення усім. То – пройде, ти пиши; це буде надто українська річ!»[14].

Аркас хотів написати власну, особистісну річ, і неодмінно – на Шевченкові слова. Тому, майбутня опера народжувалася із потреби Аркаса, його розуміння дати тогочасному українському драматичному театрові таку виставу, в якій би окремі музичні номери не були розкидані епізодично протягом усієї п'єси, а становили б основну лінію драматичної подачі.

Аркас ділиться сокровинним із Кропивницьким: «Ще в самім початку, як писав «Катерину», мені дуже бажалося умістити живу картину при кінці: щоб в оркестрі йшли музика – лірика, а на сцені у цей момент, над ставком, де втопилася Катря, виявилася жива картина: Лірник із поводирем і купа дівчат. Та боячись розтягувати дію, я вдовольнився тільки тим, що ці декілька тактів лірника поставив в антракті 3-ї дії. Щоб хоч чим-небудь нагадати ту долю, котру батько Тарас виявляє для сердешних сиріт-безбачченків. Добре б було, щоб у оркестрі на цих тактах справді чути було ліру. За живу картину, що Катерина засипає і привиджується її рідна хата, і здається наче мати і батько її»[15].

П'ять років рукопис «Катерини» пролежав у цензурних відомствах Москви й Києва, і тільки 1897 року побачив світ у Миколаєві за рахунок

автора. На обкладинці видання стояло лише прізвище Тараса Шевченка, авторство музики і лібрето було приховане криптонімом: «Н.А...Б», а вгорі титульного аркуша зроблена присвята: «Любій, незабутній жінці моїй Олесі». Святкувати перемогу було передчасно. Аркаса турбувала остаточно думка щодо опери прискіпливих петербурзьких цензорів, а найбільше – оцінка композиторів-професіоналів.

Весна 1897 року не тільки розбуркала природу, а й була означена незвичайною для міста подією: в концертному залі Морського зібрання під керуванням миколаївського диригента Леоніда Щедрина тривали репетиції опери «Катерина» за поемою Тараса Шевченка. Музику написав, як повідомлялося на афіші, «самобутній композитор Микола Аркас».

Марко Лукич Кропивницький відшукав композитора, під руку вивів на освітлену сцену, і вручив йому під безугавні оплески лавровий вінок із написом: «Вельмишановному Миколі Миколайовичу Аркасу, композитору «Катерини» від вдячного Товариства малоросійських артистів. 14 березня 1900 року».

Того вечора М. Аркас занотував у «Щоденнику»: «Театр ридав. Виконання і гра Ратмирової, Шевченко-Гамалія і Разсудова-Кулебка художньо-тонка і вірна. Ратмирова так незрівнянно гарно співала, так природно добре провела свою роль, що змусила не тільки мене, але і весь театр ридати дивовижними, дорогими сльозами, та й сама ридала на сцені під час 2-го акта і коли, наприкінці дії вона по н'єсі зомліває, то вона дійсно знепритомніла і пройшло багато часу поки вона очнулася і змогла вийти на нескінченні виклики.

З оркестру подали від мене Ратмировій ліру з квітів, а Шевченко-Гамалій букет. Що було за сценою, важко описати. Я розридався, цілував руки Ратмировій, Шевченко, цілував Рассудова, Васильєва. Уся трупа дякувала і поздоровляла мене й укрила лавровим вінком. Потім відвели мене в ложу, завіса здійнялася і вся трупа на чолі з Васильєвим при безугавних оплесках тисячної, що встала зі своїх місць, публіки, піднесла мені лавровий вінок з такими написами на стрічках: «Високошановному Миколі Миколайовичу Аркасу, композитору «Катерини». Від вдячного товариства Малоросійських артистів 14 березня 1900 року». А потім мене запросив Зацаренний, і я прийняв остаточне рішення: знімаю мундира. Так і сказав увічі. Я не спав усю ніч, сльози душили мене. Послав довгу телеграму в Петербург до Матусі й Оксаночки. Такі хвилини рідкісні й божественні»[16].

Через день миколаївська газета «Южанин» у розділі «Театр и музыка» вмістила докладний редакційний звіт про цей концерт, в якому, між іншим, писала «...Не можна не зупинитись на виконаних уперше Уривках з малоросійської опери «Катерина», написаної місцевим композитором М.М. Аркасом. Музика цих Уривків далеко не буденна, а у деяких частинах своїх гідна найсерйознішої уваги. Кращими по музиці номерами слід визнати увертюру і антракт до 3-ї дії; у них багато безпосереднього і широго почуття і благородної звучності. Найефектнішим по звучанню уривком виявився «Козачок», повторений на вимогу публіки. Незважаючи на те, що твір цей належить перу дилетанта, під ним міг би підписатися і серйозний музикант, який спеціально присвятив себе композиції»[17].

М.Кропивницький високо оцінив дебют Аркаса й настійно заохочував писати нові драматичні твори: «Вітаю тебе, і здоровлю, і бажаю тобі написати ще 20 шт. опер»[18].

...Понад 111 років тому – 22 лютого 1899 року за старим або 6 березня 1899 (теж березневі календи), опера «Катерина» прозвучала в Москві – в

театрі «Акваріум». І мала чималий розголос, адже не щодня і не щороку в ті, як і наші, часи звучала в Москві українська мова й українська музика, а не «малоросійское наречие» або «дилетантское бряцанье» окраїнних аборигенів імперії.

Хвалити Бога, нині всі архіви відкриті, а студентський щоденник М.М. Аркаса можна прочитати у фондах Миколаївського краєзнавчого музею – щоденник за 1875 рік [19]. І листи нашого славетного грека із душею українця, і клавіри його творів уже давно не під забороною. Але скільки б не відкривали ми собі невідомого Аркаса й Аркаса хрестоматійно знаного – він і так, і так залишається нерозгаданим до кінця.

Список використаних джерел

1. Див.: Марко Кропивницький. Державне видавництво художньої літератури. Твори. т.6. -К., 1960.
2. Марко Кропивницький. Державне видавництво художньої літератури. Твори. т.6.-К., 1960.
3. Аркас М.М. подорож до Одеси // Рідний край.-№46.-Полтава, 1906.
4. Справоздання Українського Товариства «Просвіта» у Миколаєві. На 1 січня 1909 року.-Николаев, 1909.
5. Державний архів Миколаєвської області (далі – ДАМО). – Ф.468. – Оп.1. – Спр.8.
6. Там само. – Ф.468. – Оп.1. – Спр.6.
7. Сидорук М. Ой, літав орел. – К., 1972.
8. ЦДАМЛМ. – Ф.4. – Оп.2. – Спр.540.
9. Енциклопедія українознавства. -Т.5. – Львів,1996.
10. ДАМО. – Ф.486. – Оп.1. – Спр.6.
11. Там само. – Ф.486. – Оп.1. – Спр.2.
12. Центральний державний історичний архів. С.-Петербург. – Ф.776. – Оп.21. – Спр.164.
13. ДАМО. – Ф.468. – Оп.1. – Од.зб.2.
14. Там само. – Ф.468. – Оп.1. – Спр.8.
15. Там само. – Ф.468. – Оп.1. – Спр.5.
16. ЦДАМЛМ. – Ф.4. – Оп.2. – Спр.538.
17. Газета «Южанин», № 69, від 25 березня 1897.
18. ДАМО. – Ф.468. – Оп.1. – Спр.8.
19. МКМ. – Д.8882.

Жацько В.А. Влияние Марка Кропивницкого на драматическое творчество Николая Аркаса: создание оперы «Катерина»

Освещается творческое сотрудничество М.Кропивницкого и Н. Аркаса, анализируется драматическая деятельность при создании оперы «Катерина» на слова Т. Шевченка.

Ключевые слова: Аркас, творческое содружество, драматическая деятельность, историческая справедливость, цензура.

Zhad'ko, V.O. The influence of M.Kropivnitsky on the theatrical creative work of M.Arkas: the birth of the opera «Kateryna»

The creative intercourse of M.Kropivnitsky and M.Arkas is represented, their theatrical creative activity during the preparation of the opera «Kateryna» by T.Shevchenko is analysed.

Key words: Arkas, creative cooperation, theatrical activity, historic correctness, censorship.